

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821

Z. N. Τσιρπανλής

doi: [10.12681/makedonika.991](https://doi.org/10.12681/makedonika.991)

Copyright © 2015, Z. N. Τσιρπανλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιρπανλής Z. N. (1967). Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οι Μακεδόνες κατά την Επανάστασιν του 1821. *Μακεδονικά*, 7, 387-393. <https://doi.org/10.12681/makedonika.991>

σ. 153-170, Φάκ. Θ': *Τηλεγραφήματα σχετικά με τις κινήσεις όλων των σωμάτων από της άπουζίας της αποβάσεως του σώματος 'Ολυμπίου μέχρι του τέλους της επαναστάσεως*, σ. 171-184. Φάκ. Γ': *'Επιστολές και εκθέσεις Κ. Δουμπιότη, σ. 185-206. Φάκ. ΙΑ': 'Επιστολές Μιλτ. 'Αποστολίδη, σ. 207-219. Φάκ. ΙΒ': 'Επιστολές Κ. Βατικιώτη, σ. 220-256. Φάκ. ΙΓ': 'Επιστολές 'Ιω. Παλαμίδη, σ. 257-262. Φάκ. ΙΔ': 'Επιστολές προς τόν Στέφ. Δραγούμη κατά τη διάρκεια της επαναστάσεως από τό έσωτερικό, σ. 263-268. Φάκ. ΙΕ': *Διάφορα έγγραφα από τις επαναστατημένες περιοχές, σ. 269-308. Φάκ. ΙΣΤ': 'Επιστολές από μέλη της τοπικής έπιτροπής Σκιάθου, σ. 309-344. Φάκ. ΙΖ': 'Επιστολές και αναφορές από τού τέλους της επαναστάσεως και πέρα, σ. 345-372. Φάκ. ΙΗ': *Λογοδοσία της εν 'Αθήναις Μακεδονικής 'Επιτροπής (ανάτυπωση), σ. 373-430, και Φάκ. ΙΘ': 'Εγγραφα σχετικά με την λογοδοσία της Μακεδονικής 'Επιτροπής, σ. 431-433.***

Από την παράθεση των τίτλων τών φακέλων εύκολα μπορεί νά άντιληφθῆ κανείς ὅτι τά δημοσιευόμενα έγγραφα καλύπτουν ὄλη σχεδόν τήν ἔκταση τοῦ θέματος, στό ὁποῖο ἀναφέρονται. Βέβαια μερικά ἀπό αὐτά δέν εἶναι τόσο σημαντικά καί ἴσως μιά περίληψη τοῦ περιεχομένου τών θά ἀρκοῦσε γιά νά κατατοπίση τόν ἔρευνητή, ἀλλά καί ἡ δημοσίευση ὄλων τών ἐγγράφων ἰn extenso δέν σημαίνει - κάθε ἄλλο - ὅτι μειώνει τήν ἀξία τοῦ βιβλίου.

Ὁ κ. Νοτάρης δέν περιορίζεται σέ ἀπλή ἔκδοση τών ἐγγράφων, ἀλλά τά συνοδεύει καί μέ πολλά ἐπεξηγηματικά σχόλια, πού ἀναφέρονται σέ πρόσωπα, τοπωνύμια, γεγονότα κ.λ. Ὁ ἀριθμός καί ἡ ποιότητα τών σχολίων αὐτῶν δείχνουν καλά πόσο πολύ κόπιασε ὁ ἐκδότης, ἀνατρέχοντας καί σέ ἄλλες πηγές, ὅπως τό 'Ιστορικό Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τών Ἐξωτερικῶν, οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς κ.ἄ. Γενικά ἡ ἐργασία τοῦ κ. Νοτάρη εἶναι πολύ ἐπιμελημένη καί ἀποτελεῖ σημαντική προσφορά στήν ἔρευνα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἡ ἔλλειψη ἐνός καταλόγου τῶν δημοσιευμένων ἐγγράφων καί ἐνός καλοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς, ὅπου διαδραματίστηκαν τά γεγονότα, πού θά ἔκανε τελειότερο τό βιβλίον, δέν νομίζω πῶς πρέπει νά ἀποδοθῆ σέ ἀγνοία ἢ ἀμέλεια τοῦ ἐκδότη. Εἰδικά γιά τήν ἀπουσία τοῦ χάρτη γνωρίζω καλά ὅτι αὐτή ὀφείλεται σέ τεχνικές δυσχέρειες, ἄσχετες μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ κ. Νοτάρη.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Οί Μακεδόνες κατά την επανάστασιν του 1821. Ἐκδοσις τρίτη, μέ τās νέας ἱστορικές πηγάς ('Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονική Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 25), Θεσσαλονίκη 1967, 8°, σ. 325, πίν. 32.

Ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τοῦ βόρειου αὐτοῦ προμαχώνα τοῦ ἑλληνισμοῦ, κατά τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας τουλάχιστο, δέν ἔχει δῆ ἀκόμη τό φῶς τῆς δημοσιότητας. Ὑπάρχει ἄφθονο ὕλικό τόσο σέ ἐκδιδόμενες πηγές (ἰδίως σέ περιηγητικά κείμενα καί συλλογές ἐγγράφων), ἀνεξερεύνητο καί ἀνεκμετάλλευτο ὡς σῆμερα, ὅσο καί σέ ἀνέκδοτα έγγραφα διαφόρων ἀρχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ καί τῆς Ἑλλάδας (κυρίως προξενικές ἐκθέσεις, ἀναφορές καί ὑπομνήματα κ.λ.π.), τοῦ ὁποίου ἡ συλλογή καί ἡ ἐπιστημονική παρουσίαση ἄφθοναί εἰπωμένη ἐπιτακτικότερη ἀπό μέρα σέ μέρα, ὅστερ' ἀπό τίς νέες σμερινές συνθήκες, γιά νά ἐξασφαλίση στήν ἑλληνικότητα Μακεδονία τῆ θέσης πού πραγματικά τῆς ταιριάζει μέσα στόν χῶρο τῆς ΝΑ Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψη ὁμως μιάς γενικῆς ἱστορικῆς σύνθεσης συμπληρώνεται ὡς ἕνα σημεῖο ἀπό μεμονωμένες μελέτες πού γράφτηκαν κατά καιρούς ἀπό τοπικούς ἱστοριογράφους καί ἀπό λαμπρούς εἰδικούς ἔρευνητές. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους πρωτεύουσα θέση κατέχει ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου καί θά παρακολουθήσουμε τό περιεχόμενο.

Ὁ κ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος μέ υἱική, θά λέγαμε, στοργή καί ἀγάπη ἔχει ἀγκαλιάσει

τῆ μητρικῆ του γῆ καί ἔχει ἀποδώσει τὰ τροφεῖα μὲ μιὰ σειρὰ μονογραφῶν ποῦ βασίζονται πάντα σὲ ἀνέκδοτο ὑλικό, εἶναι εὐρύτητα γνωστὸς στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους ὡς ὁ πρῶτος οὐσιαστικὰ συστηματικὸς συλλέκτης καί ἐκδότης τῶν πολυτιμῶν τουρκικῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχαίων τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Νάουσας καί τῆς Μονῆς Βλαττάδων, προσφέροντας ἔτσι ἀνεκτίμητης ἀξίας πηγές ποῦ κλιμακάνονται ἀπὸ τὸν 15ον ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.¹

Τὸ πρόσφατο βιβλίο του γιὰ τὴν συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων στὸν ἐθνικὸ ζεσηκωμὸ τοῦ 1821 (βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀποτελεῖ τρίτη ἐκδοση, μετὰ τὴν ἐξάντληση τῆς δευτέρας² ποῦ ἔφερε τὸν τίτλο «Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1796-1832», Θεσσαλονίκη 1950. Ἀλλὰ ἡ τελευταία ἐπανεκδοση τοῦ βιβλίου κάθε ἄλλο παρά ἀνατύπωση τῆς προηγούμενης ἐκδοσης εἶναι. Στὰ δεκαεπτὰ χρόνια ποῦ πέρασαν (1950-1967) δημοσιεύθηκαν νέες πηγές καί νέα βοηθήματα, ποῦ ἔβυσαν παλαιὰ προβλήματα καί ἔθεσαν νέα, φώτισαν πρόσωπα καί πράγματα, ἀποκαλύψαν σκοτεινές ἄλλοτε καταστάσεις, ὥστε ὁ ἀκάματος συγγραφέας νὰ προβῆ σὲ ἀναζήτηση τοῦ νέου ὑλικοῦ καί νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ γενικὴ ἀναδιάρθρωση καί ἀνασύνθεση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Γι' αὐτὸ καί δὲν θὰ ἦταν ἴσως τολμηρὸ νὰ εἰπωθῆ ὅτι ἡ τρίτη ἐκδοση εἶναι μᾶλλον μιὰ νέα ἐργασία στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος, ἀφοῦ ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τριπλάσια σχεδὸν βιβλιογραφία ἀπὸ ἐκείνη ποῦ εἶχε ὑπόψη του στὴ δευτέρη ἐκδοση, ἐξαντλεῖ ὄχι μόνον τὰ τουρκικὰ ἐγγράφα ποῦ ἀπὸ τὸ 1952 ὁ ἴδιος ἐξέδωσε, ἀλλὰ βασίζεται καί σὲ νέα ἀνέκδοτα τουρκικὰ ἐγγράφα (βλ. π.χ. σ. 148-149 σημ. 3 τῆς 148, σ. 204 σημ. 2, 205 σημ. 2, 3, 206 σημ. 3), καθὼς καί σὲ ἔγγραφα ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, 70 σημ. 2, 240 σημ. 1), ἐνῶ ἐκμεταλλεῖται συστηματικὰ καί μὲ αὐστηρὸ ἔλεγχο ἐγγράφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν στὰ τελευταῖα πέντε χρόνια ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὀρους, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ρωσίας καί τῆς Ρουμανίας.

Ἡ ἐπεξεργασία ἐξῆλλου τοῦ νέου ἀποὺ βιβλίου³ παρουσιάζει καί ἕνα ἄλλο σοβαρὸ πλεονέκτημα. Ὁ συγγραφέας δὲν καταπιάνεται γιὰ πρώτη φορὰ μ' ἕνα τέτοιο θέμα. Τὰ προβλήματα τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καί μάλιστα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 στὸν χῶρο αὐτὸν τὸν ἔχουν ἀπασχολήσει πρὶν ἀπὸ τριάντα ὀλόκληρα χρόνια⁴ καί τοῦ ἔχουν γίνεῖ τόσο δυνατὰ βιώματα, ὥστε ὁ χρόνος ποῦ πέρασε ν' αὐξήσῃ περισσότερο τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν ἔρευνα. Ἡ πολυχρόνια λοιπὸν καί πλούσια πείρα ἀπὸ τὴ μιὰ, ἢ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση καί ἡ συνεχῆς ἀρχαικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἄλλη, συνδύαστηκαν ἀρμονικὰ γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ὀργανικὴ σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ ὁποία διαίρειται σὲ ἔξι μεγάλα κεφάλαια.

¹ Ὑπενθυμίζω μόνον τὰ Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης (1695-1912), Θεσσαλονίκη 1952, Β'. Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598-1886), Θεσσαλονίκη 1954. Γ'. Ἀρχεῖον Μονῆς Βλαττάδων (1446-1839), Θεσσαλονίκη 1955.

² Βλ. σχετικὲς παρουσιάσεις καί κρίσεις γιὰ τὴν ἐκδοση αὐτὴ στὶς παρακάτω ἐφημερίδες καί περιοδικὰ: Ἐφημ. «Βῆμα» τῆς 20 Ἀπριλίου 1950 ἀπὸ τὸν Κ. Καιροφύλα. Ἐφημ. «Ἑλλάς» τῆς 27 Μαΐου 1950 ἀπὸ τὸν Ε. Γ. Πρωτοψάλτη. Περιοδ. «Μορφές», τεύχ. 6-7 (Ἰούνιος - Ἰούλιος 1950), σ. 247 ἀπὸ τὸν Βασ. Δεδούση. Περιοδ. «Μακεδονικὰ», τόμ. 2 (1941-52), σ. 781-783, ἀπὸ τὸν Α. Βακαλόπουλο. Ἐφημ. «Μακεδονία» τῆς 5/9/1950 ἀπὸ τὸν Α. Βρανούση. Ἐφημ. «Ἐθνικὸς Κήρυξ» τῆς Νέας Ὠόρκης τῆς 17 Νοεμβρίου 1953.

³ Παράλληλα τυπώθηκε καί σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: The Macedonians in the 1821 Revolution, Thessaloniki 1967, ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

⁴ Βλ. π.χ. Ἰω ἀ ν. Κ. Β α σ δ ρ α β έ λ λ η, Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ εἰς τὰ 1821, Θεσσαλονίκη 1937.

ώστόσο τὰ σκληρὰ μέτρα τοῦ Ἄλῃ Τεπελενλή (ἀπὸ τὸ 1805) γιὰ κάθε ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων στὴν Μακεδονία καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ 1812 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας δὲν εὐνοοῦν τὴν ζωνηρὴ ἐπαναστατικὴ κίνησις τῶν Μακεδόνων. Ἡ πολυχρόνια ὁμῶς πολεμικὴ παράδοσις καὶ οἱ φιλελεύθερες ἰδέες ποῦ ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν στὴν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασις προετοιμάζουν τὰ πνεύματα γιὰ νὰ ἀφομοιώσουν τὸ ἐπαναστατικὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ συγγραφέας δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀποδείξῃ στὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σ. 55-85) ὅτι οἱ πιὸ πιστοὶ καὶ στενοὶ συνεργάτες τοῦ Ρήγα στάθηκαν νεαροὶ Μακεδόνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὁ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουτζής ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Πούλιος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπὸ τὴ Σιάτιστα. Ἄλλὰ καὶ τὸ μουσικὸ πατριωτικὸ μῆνυμα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας βρῆκε ἀνταπόκρισις καὶ συγκίνησε τὶς καρδιὰς τῶν Μακεδόνων. Μέσα ἀπὸ τοὺς τόσους Φιλικούς (βλ. ἰδίως σ. 68 σημ. 1) ξεχώρισαν γιὰ τὴν πολεμικὴ τους δράσις ὁ Ἰωάννης Φαρμάκης ἀπὸ τὴν Βλάστη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἀπὸ τὸ Λειβάδι Ὀλύμπου ὁ Σερραῖος Ἐμμανουήλ Παπᾶς, ὁ Κοζανίτης Γεώργιος Λασσάνης. Ἄπ' αὐτοῦς ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Φαρμάκης καὶ ὁ Λασσάνης θὰ πρωταγωνιστήσουν, ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία τῆς φάσις, στὴν ἐπανάστασις ποῦ θὰ κηρύξῃ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης στὶς Ἡγεμονίες, κί' αὐτοὶ θὰ διευθύνουν κυρίως τὶς πιὸ σημαντικὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ὅπως ἐκτίθεται στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης (σ. 86-120). Ἐδῶ ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος στηρίζεται πιὸ πολὺ σὲ μιὰ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὰ γεγονότα, σὲ μιὰ ἔκθεσις ἐνὸς σύγχρονου Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ivan Petrovici Liprandi, ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισημάνῃ τὶς ἐπαναστατικὰς ζυμώσεις ἐπὶ τῆς Ρουμανίας, τὶς κινήσεις καὶ ἐπικίνδυνες γιὰ τοὺς Ἑλλήνας μεταπτώσεις τοῦ Βλάχου ἐπαναστάτη Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, τὶς θαρραλεῖς πρωτοβουλίες τοῦ Ὀλυμπίου, τόσο στὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ στὸν στρατιωτικὸ τομέα, καὶ τέλος νὰ ἀπεικονίσῃ με ζωντανὰ τὴν ἥρωικὴ ἀντίστασις Ὀλυμπίου - Φαρμάκη στὴ μονὴ τοῦ Σέκου.

Ἄλλὰ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις στὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες, παρὰ τὴν ἀποτυχία τῆς, δὲν προκάλεσε μόνο ἐπὶ τὴ Νότια Ἑλλάδα πολεμικὸ πνεύμα καὶ ξεσηκωμὸ ἔθνικο. Ταυτόχρονα πῆραν τὰ ὄπλα καὶ οἱ Μακεδόνες, ἂν καὶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος ἦταν δυσμενεστερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποῦ ὑπῆρχαν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ πίστη ὁμῶς στὸν ἀγῶνα τοῦ φιλικοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ καὶ τῶν συνεργατῶν του δημιουργήσε τὶς κατάλληλες συνθήκες γιὰ τὴν ἐπανάστασις στὴ Χαλκιδική, ἡ ὁποία καὶ ἀπασχόλησε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1821. Τὴν ἐπανάστασις ἀκριβῶς αὐτὴ, καθὼς καὶ ἐκείνη τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Νάουσας καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, διαπραγματεύεται με ἰδιαίτερη λεπτομέρεια καὶ ἀκρίβεια ὁ συγγραφέας σὰ δυὸ ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του, στὸ τέταρτο (σ. 121-166) καὶ στὸ πέμπτο (σ. 167-207), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς μελέτης. Τὰ γεγονότα στὴ Χαλκιδικὴ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὴν 23 Μαρτίου 1821, ὅταν ὁ Παπᾶς ἀποβιβάζεται στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπανάστασις, οἱ κινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, οἱ ἐπιτυχίες τους, οἱ ἀνησχίσεις τῶν Ἀγιορειτῶν, οἱ ὁποῖες φθάνουν ἀκόμη καὶ στὴν ἠττοπάθεια, οἱ ἠρωϊκὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Κασσάνδρα, πότε ἔθνικη ὑπερηφάνεια γιὰ τοὺς ἥρωες καὶ πότε θλίψις γιὰ τὰ δεινὰ τῆς φυλῆς. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχουν οἱ πληροφορίες ποῦ προέρχονται ἀπὸ τουρκικὰ ἔγγραφα (βλ. σ. 126-127) σχετικὰ με τὴν κίνησις τῶν φιλικῶν Ἀνανία Μαρκοπούλου, ἱερέα τῆς Θεσσαλονίκης, κάποιου Βασιλικοῦ ἀπὸ τὸ Γαλιαριὸ καὶ τῆς Χαλκιδικῆς,

ἐνὸς Τζαμτζάκου ἀπὸ τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἄλλων ἀνωνόμων, στοιχεῖα χαρακτηριστικά γιὰ τὴν ἀνήσυχη ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν Μακεδονία. Ἄξιο-σημειώτες ἐξάλλου εἶναι οἱ λεπτομερειακὲς εἰδήσεις γιὰ τὶς ζημιὲς ποὺ προκάλυψαν οἱ Τούρκοι στὴ Χαλκιδικὴ (σ. 159-163). Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι, ἀπὸ δημογραφικὴ τοῦλάχιστο ἄποψη, εἶναι πολὺτιμος ὁ κατάλογος τῶν χωριῶν ποὺ κήληκαν στὰ 1821. Ἄλλωστε ὁ κατάλογος αὐτὸς μᾶς παρουσιάζει, μὲ τὴν ἀλύγιστη μέθοδο τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὸ μικρὸ τίμημα τῆς ἐπανάστασης στὴ Χαλκιδική.

Δὲν θὰ περάσουν ὅμως δυὸ μῆνες καὶ πάλι οἱ Μακεδόνες ἀρχηγοὶ θὰ προσπαθήσουν γιὰ δευτέρη φορὰ μὲ σκληρότερος ἀγῶνες νὰ κερδίσουν τὴν ἐλευθερίαν τους. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1822 ἔρχονται σὲ συνεννόηση ὁ Ζαφειράκης Λογοθέτης, ὁ Γέρο - Καρατάσιος, ὁ Ἄγγελος Γάτσος, ὁ Ἰωάννης Παπερέσκας ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὁ Γεώργιος Νιόπλος ἀπὸ τὴν Σιάτιστα, ὁ Παναγιώτης Ναοῦμ ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα, καταστρώνουν τὰ σχέδια γιὰ τὴν νέα ἐπανάσταση, ὀργανώνουν τὴν ἄμυνα τῆς Νάουσας καὶ κηρύσσουν πανηγυρικὰ τὴν ἐπανάστασιν στὴ Νάουσα στὶς 3 Μαρτίου 1822. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο, ὅπου περιγράφονται τὰ γεγονότα αὐτά, πολλὲς σελίδες, ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τοῦ σχολαστικοῦ, ξηροῦ ὕψους τῆς ἀφήγησης, καλύπτουν οἱ πολεμικὲς προετοιμασίαι στὴ Νάουσα (σ. 179 κ.ε.), ἡ ἀμυντικὴ διάταξη τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν προάσπιση τῆς πόλης, οἱ ἀλλεπάλληλες τουρκικὲς ἐπιθέσεις καὶ νικηφόρες ἀποκρούσεις ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, ἡ ἔλλειψη συντονισμένων ἐνεργειῶν τῆς πολεμικῆς ἀποστολῆς στὴν Μακεδονία ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀνίκανο Γρηγόριο Σάλα, καὶ τέλος ἡ τραγικὴ ἄλωση τῆς ἡρωικῆς πόλης. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ συμπληρώνεται μὲ εἰδήσεις γιὰ τὶς τελευταῖες προσπάθειες τῶν Μακεδόνων ἀρχηγῶν στὰ Πιέρια καὶ στὸν Ὀλύμπο, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν θετικὰ ἀποτελέσματα, καὶ γιὰ τὴ θλιβερὴ τύχη τοῦ πλοῦσιου Θεσσαλονικιοῦ Μανωλάκη Ἰωάννου Κυριακοῦ (βλ. σ. 196-198, πρβλ. καὶ σ. 164-166), καθὼς καὶ μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα στατιστικὰ δεδομένα γιὰ τὴν πόλιν τῆς Νάουσας: ἐξακόσια περίπου ὀνόματα Ναουσαίων ποὺ σκοτώθηκαν ἢ χάθηκαν, πολεμώντας ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἑκατοντάδες στρέμματα ποὺ κατασχονται, μύλοι, οἰκόπεδα, γρασιδοτόποι, μωροέκτηποι κ.λ.π. (βλ. σ. 203-204, πρβλ. καὶ τὰ ἔγγραφα στὴ σ. 282-294).

Ἡ μελέτη ὁλοκληρώνεται μὲ τὸ ἕκτο κεφάλαιο (σ. 208-240), ὅπου ὁ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ τοὺς ἀνήσυχους Μακεδόνες πολεμιστὲς, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης στὴν πατρίδα τους, κατεβαίνουν στὴ Νότια Ἑλλάδα γιὰ νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίαι, καὶ τὸ αἶμα τους, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκότερες συνθῆκες, γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ κοινοῦ ἀγῶνα. Ἐτσι μνημονεῦται ἡ σημαντικὴ δράση τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ καὶ ἰδίως τοῦ Γέρο - Καρατάσιου, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι παίρνουν μέρος σὲ πύρα πολλὰς στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησο, στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴν Εὐβοία, στὶς Βόρειες Σποράδες, στὴν Θεσσαλία, ἄκομη καὶ στὴν Κρήτη, προκαλώντας τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὸ ἦθος τους.

Ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα (σ. 241-295) μὲ ἔκδοση 33 τουρκικῶν ἐγγράφων σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση. Τὰ ἔγγραφα αὐτά¹, βασικὲς πηγὲς γιὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 στὴν Μακεδονία, καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο 1821-1830 καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς Βέροιας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς (σ. 8, 243 σημ. 1), δὲν παραθετὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα (116 συνολικὰ) τῆς δευτέρας ἔκδοσης, γιὰ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ὄγκο τοῦ βιβλίου του στὴν τρίτη ἔκδοση.

¹ Ἐντύπωση μοῦ ἔκαμε ἡ παρακάτω διατύπωση σὲ ἓνα τουρκικὸ ἔγγραφο (σ. 281, ἀριθ. 32): «Ὁ ἐξοχώτατος βεζύρης, ἐφάμιλλος τοῦ Ἀριστοτέλους». Ἄν εἶναι ἀπόλυτα σωστὴ ἡ μετάφραση, ἀξίζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς μὲ τι παράξενο τρόπο πέρασε ἡ μνήμη τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους.

Τέλος ἡ βιβλιογραφία καί τὸ εὐρετήριο προσώπων καί τόπων κλείνουν τὴ μελέτη, τὴν ὁποίαν κοσμοῦν καί 32 ὀρειότατοι πίνακες μὲ εἰκόνες κυρίως τῶν σπουδαιότερων Μακεδόνων ἀγωνιστῶν καί πανομοιότυπα τουρκικῶν ἐγγράφων.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μονογραφία τοῦ κ. Βασδραβέλλη, ἡ ὁποία μπορεῖ βέβαια νὰ προβληματίσῃ σὲ ὀρισμένες πραγματικὰ μικρολεπτομέρειες τῶν προσεκτικῶ μελετητῆ¹

¹ Ἔτσι π.χ. στή σ. 11 ἢ σμ. 1 (C. M. S a l h a s, Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας κ.λ.π. τόμ. 4, σ. LVI, σμ. 1) δὲν ἀναποκρίνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ ποῦ ἀναφέρεται στὸ κείμενο. Στὴ σ. 18 σμ. 1 δὲν εἶναι πλήρης ἡ παραπομπή στὸ βιβλίον τοῦ Carel (τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγράφεται στὴ βιβλιογραφία τῆς μελέτης). Στὴν ἴδια σμ. ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὸν Βακαλόπουλο (Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 2, σ. 320 κ.έ.) τὸ πρῶτο ἀρματολικὸ ἰδρύθηκε στὸν Ὀλυμπο στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ., ἐνῶ ὁ Β α κ α λ ὀ π ο υ λ ο ς, ὀ.π., σ. 315 κ.έ. (πρβλ. καὶ στὸ Ἰ δ ι ο υ, Ἱστορία, τ. 1, σ. 212-217) ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτο ἀρματολικὸ ἰδρύθηκε στὸ Ἄγραφα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Στὴ σ. 57, σμ. 2: Pantelits, La mort de Rhigas (τὸ βιβλίον δὲν περιλαμβάνεται στὴ βιβλιογραφία· μήπως ὁμως πρόκειται γιὰ κανένα ἄλλο βιβλίον ἢ μελέτη; Δὲν μπόρεσα πάντως νὰ βρῶ κάποια πληροφορία γιὰ ἓνα τέτοιο βιβλίον). Στὴ σ. 123-124 σμ. 5 τῆς σ. 123 ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλεξ. Λαυριώτου: Τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάρκτησιν, σ. 35. Μήπως πρόκειται γιὰ σελίδα ἀνατύπου; Διότι ἡ ἐργασία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ΕΕΒΣ 32 (1963) 113-261 (στὴ βιβλιογραφία, σ. 301, ἡ παραπομπή γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ γίνεται στὴν ΕΕΒΣ, ἀλλὰ ὄχι μὲ ἀκρίβεια). Στὴ σ. 172 ἐκφράζει τὴ γνώμη ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ Ζαφειράκης ἐμνήθη στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἀπὸ τοὺς Φιλικοὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι πραγματικὰ ἐμνήθη τὶς παραμονὲς τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο Μπαλάνο (βλ. Σ τ . Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὁ φιλικὸς Δημήτριος Ἰπατρος, «Ἑλληνικά», τόμ. 16 (1959), σ. 163 σμ. 1, ὅπου καί ἡ βιβλιογραφία). Στὴ σ. 173 μάλλον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπίθανα τὰ σχετικά μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰπατροῦ, ὅπως τὰ παραδίδει ὁ Φιλήμων, σύμφωνα μὲ τὶς πιθανὲς σκέψεις τοῦ Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, ὀ. π., σ. 161-162 σμ. 1 τῆς σ. 161. Στὴ σ. 194 σμ. 1 ὑπάρχει ἡ παραπομπή: Zinkeisen, Geschichte der griechischen Revolution, τ. 1, σ. 468. Τέτοιο ἔργο, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει γράψει ὁ Zinkeisen.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐκδόσιν τῶν ἐγγράφων στὸ Παράρτημα ἴσως διευκολυνόταν πολὺ καλῶτερα ὁ ἐρευνητὴς ἂν συναντοῦσε γιὰ κάθε ἔγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενο του, μιὰ σύντομη περίληψη (ποιὸς τὸ ἐκδίδει, ποῦ τὸ στέλλει, γιὰ ποιὰ ὑπόθεσιν), καθὼς καί τὴ χριστιανικὴ χρονολογία. Ἐπίσης καλῶτερα θὰ ἦταν νὰ δινόταν καί ἡ ἀρχαικὴ ἐνδειξη· ποιὰ δηλ. ἔγγραφα προέρχονται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀρχειο Θεσσαλονίκης καί ποιὰ ἀπὸ τῆς Βέροιας. Στὸ σῶμα ἐξάλλου τῆς ἐργασίας δὲν γίνονται παραπομπὲς στὰ ἔγγραφα αὐτά, ἐπειδὴ, τυπογραφικῶς βέβαια (ἐφόσον ἐπιτάσσονται), εἶναι δύσκολο. Θὰ ἦταν ὁμως δυνατὸ, τουλάχιστον, νὰ γίνετο παραπομπὴ στὸν ἀριθμὸ τοῦ ἐγγράφου (βλ. π.χ. στὸ Παράρτημα τὸ ἔγγρ. ἀριθ. 2 ἢ 3 κ.λ.π.). Ἔτσι συχνὰ γιὰ τὴν ἐργασία του αὐτὴ παραπέμει ὁ συγγραφεὺς (βλ. π.χ. σ. 126-127, 128 ἢ 203-204 κ.λ.π.) στὴ δευτέρη ἐκδόσιν τοῦ βιβλίου του, ἐνῶ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, στὰ ὁποῖα στηρίζεται, ὑπάρχουν μέσα στὴν ἴδια τὴν τρίτη ἐκδόσιν (π.χ. ἔγγρ. ἀριθ. 4 (σ. 249-250), ἀριθ. 20 (σ. 267-268), ἀριθ. 32 (σ. 282-294) κ.λ.π., ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς παραπάνω σελίδες τοῦ σώματος τῆς μελέτης). Ἡ παράλειψιν αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ἀρχικὴ πρόθεσιν τοῦ συγγραφέα νὰ μὴ παραθεσῇ ἔγγραφα.

Τέλος στὸ εὐρετήριο ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συμπεριληφθοῦν ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα προσώπων καί τόπων ποὺ ὑπάρχουν στοὺς καταλόγους τῶν ἐγγράφων (καί τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι πάρα πολλὰ καί ἐνδιαφέροντα), ἀφοῦ στὰ ἔγγραφα δὲν παρατίθενται κἀν ἀλφαβητικῶς, ἀλλὰ καί τὰ ἄλλα ἐπίσης ἐνδιαφέροντα ὀνόματα (ἄκομη καὶ ὄροι), ποὺ πᾶρα

γράφτηκε με ἀγάπη καί γνώση, διαρθρώθηκε με εὐσυνειδησία καί πολυχρόνια πείρα, καί διερευνήσε στή συνολική του μορφή ἕνα θέμα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, γιά τὸ ὁποῖο μόνο μεμονωμένες ἐργασίες ἢ σκόρπιες εἰδήσεις ὑπῆρχαν. Γι' αὐτὸ καί νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ καί ἕνα μνημεῖο ἱστορικό, ἀπαραίτητο γιά τὴ γνωριμιά τῆς ἐλληνικῆς μακεδονικῆς γῆς.

Z. N. ΤΣΙΡΠΑΝΔΗΣ

BIBLIA KAI PERIODIKA STALENTA EIS THN DIEYΘYNSIN TOY PERIODIKOY

1. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Νομοθετικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον (ἀπὸ τοῦ 6ου ἕως τοῦ 10ου μ.Χρ. αἰ.), Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σ. 30 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἑορτίου τόμου Κυρίλλου καί Μεθοδίου ἐπὶ τῇ 1100ερίδι» τόμος δεῦτερος).

2. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Βυζαντιακὸν Δίκαιον καί Σλάβοι, Θεσσαλονίκη 1967, 16ον σ. 31 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 12ον, Μάιος 1967).

3. *Πανταζοπούλου Ν. Ι.*, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967, σχ. 8ον σ. 105+6 πίν. (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἑπετηρίδος Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν» τ. ΙΔ', «Χαρμόσυνον Δημητρίῳ Ι. Καρανίκῳ»).

4. Περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης», ἔτος 10ον (1966), τεύχη 59-60, Φλώρινα 1966, σχ. 8ον, σ. 76.

5. Περιοδικὸν «Byzantinische - Zeitschrift», 60 Band, Heft 1, München, Juni 1967, σχ. 8ον, σ. 247.

πολλὰς φορὰς συναντᾷ κανεὶς στὶς πλούσιες ὑποσημειώσεις τοῦ βιβλίου (βλ. π.χ. σ. 68 σημ. 1, σ. 91 σημ. 3, σ. 238 σημ. 2 τῆς σ. 237 κ.λ.π.). Ἐτσι πῖο ἀνετα κανεὶς θὰ συμβουλευόταν τὸ χρησιμότατο αὐτὸ βιβλίον. Ἐπίσης ἀπαραίτητοι ἴσως θὰ ἦταν, γιά τὴν παραστατικότερη ἀπόδοσιν τῶν σπουδαιότερων γεγονότων, δύο ἢ καί περισσότεροι χάρτες (π.χ. γιά τὶς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδική, γιά τὴ διάταξιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων στὴ Νάουσα, γιά τὶς ἐπιχειρήσεις στὰ Πιέρια καί στὸν Ὀλυμπο, δῆλωσιν τῶν καταστραφέντων χωριῶν κ.λ.π.).

Ἄς προστεθῇ ὅτι οἱ παραπάνω σκέψεις προέρχονται μόνο καί μόνο ἀπὸ τὴν ἀγάπην μου πρὸς τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποῖου καί εὐχομαι συμπληρωμένη γρήγορα τὴν τέταρτην ἔκδοσιν!